

JEDNAKOST I NEDISKRIMINACIJA: Vrijednosna polazišta u suzbijanju diskriminacije

Prof. dr. sc. Tonči Matulić *

UDK 342.722/.724

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: prosinac 2008.

Autor u doprinosu istražuje i propituje smisao i značenje dvaju glavnih pojmova koji se u kontekstu etičkoga i pravnog vrjednovanja sukobljavaju u društvu. To su pojmovi diskriminacije i jednakosti. Radi svrhovitog izlaganja i logičkog usustavljivanja građe doprinos je podijeljen u pet zasebnih dijelova. U prvom dijelu autor istražuje vrijednosno značenje pojma diskriminacije te postavlja granice između zakonite i nezakonite diskriminacije. Na tim se osnovama onda propituju mogućnosti egalitarizma i demokracije kao društvenih modela za provedbu načela nediskriminacije. U drugom dijelu autor podastire neke važne etape povijesne kristalizacije ideje jednakosti koja figurira kao nosiva ustavna kategorija i koja stoga osigurava etički temelj nediskriminacije. U trećem dijelu autor pobliže govori o modernom zrenju etičke svijesti protiv diskriminacije, osobito u razdoblju druge polovice dvadesetoga stoljeća, obrazlažući to na temelju izjava i gledišta nekih općepoznatih međunarodnih ugovora, kao i samoga Ustava Republike Hrvatske. U četvrtom dijelu doprinosa autor istražuje etičke temelje jednakosti kao vrijednosti koja prethodi ustavnome poretku, a korijene vuče iz kršćanskog shvaćanja čovjeka kao osobe stvorene na sliku Božju. U tom je kontekstu posebna pozornost posvećena problematici odnosa između izvornoga kršćanskog poimanja jednakosti i filozofskoga prijevoda jednakosti na svjetovni jezik za potrebe uređenja moderne države i društva. Napetosti koje se pritom redovno pojavljuju autor kritički obrađuje u svjetlu demokratske kulture javnih rasprava. U posljednjem, tj. petom dijelu doprinosa autor donosi djelomičnu kritičku analizu nekih aspekata hrvatskoga Zakona o suzbijanju diskriminacije koji je bio i neposredni povod nastanka ovog doprinosa.

Ključne riječi: diskriminacija, načelo nediskriminacije, jednakost, kršćanstvo, ljudsko dostojanstvo, temeljna ljudska prava, ustavni poredak, država, javni moral, demokratska kultura.

* Dr. sc. Tonči Matulić, profesor Katoličkog bogoslovnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Vlaška ulica 38, Zagreb

1. ISTRAŽIVANJE SMISLA I ZNAČENJA DISKRIMINACIJE

U najširem smislu riječi diskriminacija označuje razlikovanje ili razlučivanje. Svaki pravni propis izvršava diskriminaciju ako utvrđuje relevantna karakteristike pravnih ili fizičkih osoba za koje definira ispravno – zakonito – postupanje. U tom smislu diskriminacija označuje „razvrstavanje” pojedinaca i/ili skupina u specifične kategorije. Takvo razvrstavanje pretpostavlja specifičnu logiku međusobnog povezivanja koje nipošto nije prepušteno logici arbitrarnog prosuđivanja, nego se ravna, odnosno mora se ravnati unutarnjom logikom jednakosti.¹ Posljedično, diskriminacija je istodobno i neizbježna i nezaobilazna pravna kategorija. Zakonsku diskriminaciju od moralnog zastranjenja čuva implicitna misao vodilja koja se temelji na svijesti o jednakosti svih ljudskih bića, dakle na jednakosti, a ne na identičnosti. Neizbježnost zakonske diskriminacije u tom smislu, međutim, isključuje neizbježnost nejednakog postupanja prema nekim ljudskim bićima. Naime, zakonska je diskriminacija neizbježna jer se od početka ravna logikom jednakosti svih ljudskih bića, uzimajući pritom ozbiljno u razmatranje kategorijalne razlike među pojedinim ljudskim bićima koje im se nameću kao prepreke na putu konkretnog potvrđivanja neotuđive jednakosti. Ontološka je jednakost svih ljudskih bića formalni, tj. etički (pred)uvjet za ispravno pravno reguliranje materijalne nejednakosti.

Nadalje, diskriminacija označuje također „različito postupanje” prema nekim pojedincima i/ili skupinama na temelju činjenice koja ih određuje „različitima”. U tom smislu „diskriminiran” znači „isključen”. Primjerice, osobe s invaliditetom u kategorijalnom su redu „osuđene” na nejednak položaj u društvu u odnosu prema osobama koje nisu klasificirane kao invalidne. Da bi se osobe s invaliditetom zaštitile od diskriminacije na temelju određenoga fizičkog nedostatka te da bi im se osigurali konkretni uvjeti za ostvarivanje jednakih mogućnosti u društvu, zakonodavac treba uzeti u obzir njihove relevantne karakteristike te, vođen unutarnjom logikom jednakosti svih ljudskih bića, treba utvrditi ispravno postupanje prema kojemu takve osobe mogu realno ostvarivati mogućnosti na osnovama jednakosti. Prema tome, pravna zaštita od diskriminacije, shvaćene kao „različito postupanje”, pretpostavlja i podrazumijeva temeljnu jednakost svih ljudskih bića te vođena njezinom logikom nastoji osigurati zakonske uvjete za prevladavanje svih ili barem nekih kategorijalnih zaprijetaka koje stoje na putu

¹ Usp. Trujillo, I., *Discriminazione*, u: *Enciclopedia Filosofica*, Milano, 2006., vol. III., str. 2994.

konkretnog uživanja temeljne jednakosti svih ljudskih bića iz perspektive načela o jednakim mogućnostima svih u društvu.

1.1. Stranputice egalitarizma

Prethodno promišljanje ne podrazumijeva obvezu zakonodavca da, primjerice, omogući svima sve postojeće mogućnosti bez ikakvog pretpostavljenog kriterija. Ono samo podrazumijeva obvezu da osigura konkretne pravne uvjete za ostvarivanje jednakih mogućnosti u skladu s etičkim zahtjevom jednakosti svih ljudskih bića. Demokracija ne počiva na načelu „jednakosti svih u svemu”. To je egalitarističko načelo koje se razlikuje od demokratskog načela „jednakosti svih u nečemu”.² Egalitarizam se vodi logikom koja poništava zakonite, bilo sociokulturalne i/ili biološko-genetičke razlike među ljudskim bićima. Nasuprot egalitarizmu, demokratsko poimanje načela jednakosti svih ljudskih bića priznaje i prihvaća razlike među ljudskim bićima. Sva su ljudska bića jednaka, ali su istodobno i različita ili, negativno rečeno, nisu ista. Ta se spoznaja temelji na realnima, tj. činjeničnim i utoliko neuklonjivim i zakonitim razlikama među ljudskim bićima. Posljedično, demokracija se vodi logikom koja poštuje zakonite razlike među ljudskim bićima, s jedne strane, a istodobno tu logiku u praksi provodi na način razboritoga i dosljednog poštovanja načela jednakosti svih ljudskih bića u bitnome, s druge strane. Time se dolazi do demokratskog poimanja načela „jednakosti svih u nečemu”. Smisao toga „nečega” temelji se, dakle, na smislu „bitnoga”. Prema tome, demokratsko poimanje načela jednakosti svih ljudskih bića isključuje mogućnost nijekanja i poništavanja zakonitih realnih razlika među ljudskim bićima. Jednakost se ravna logikom ontološke jednakosti svih ljudskih bića koja isključuje smisao jednakosti u svemu, koji bi se u krajnjem slučaju mogao svesti na potpunu istost ili identičnost, a bitno uključuje smisao jednakosti u bitnome koji se temelji na univerzalnom vrijednosnom određenju ljudskoga bića kao takvoga.³ Dosljedna provedba egalitaristički shvaćenog načela „jednakosti svih u svemu” vodi u anarhiju i izokraciju. Dosljedna provedba načela „jednakosti svih u bitnome” vodi u demokraciju i poštovanje realnih i zakonitih razlika među ljudskim bićima.

² Usp. Bobbio, N., *Uguaglianza e libertà*, Torino, 1995.

³ Usp. Spadaro, A., *Uguaglianza*: B) *Diritto*. I. *Cenni di ricostruzione filosofico-giuridica*, u: *Enciclopedia Filosofica*, nav. dj., vol. XII., str. 11837.

Nadalje, valja izraziti etički skepticizam prema zakonodavcu koji, primjere, jednome muškarcu osigurava pravne uvjete za konkretno ostvarenje – ozakonjenje – njegove želje da promijeni spol ili da primijeni spolnu orijentaciju jer takve relevantne karakteristike ne dodiruju bit problema jednakih mogućnosti u društvu temeljenih na etičkom zahtjevu za priznavanjem i poštovanjem temeljne jednakosti svih ljudskih bića, nego se tiču privatne odluke pojedinca da bude drugačiji u odnosu na samoga sebe, a potom, posljedično, i u odnosu na druge. Njegova je želja ili odluka privatna. Stoga se nameće pitanje na temelju čega je se može učiniti društveno relevantnom. Da je svaka ljudska osoba ujedno i nezaobilazno i društveno – javno – relevantna činjenica, u to nema nikakve sumnje. No, nije sve što specifično karakterizira konkretnu ljudsku osobu ujedno društveno relevantno. To vrijedi za egalitistički ustroj društvenoga poretka. U demokraciji to samo stvara bezizlazne kontroverze koje su isključivo nadahnute etičkim emotivizmom, a to znači da su lišene univerzalnih racionalnih argumenata koji bi vrijedili za sve i koji bi obvezivali sve u društvu.⁴ Egalitističke tendencije u demokraciji dramatično utječu na zakonodavstvo koje je povremeno, tj. ovisno o slučaju, jednostavno prinuđeno na donošenje paradoksalnih zakonskih rješenja u odnosu prema ustavom zajamčenim pravima i slobodama. Prisjetimo se temeljnoga ljudskog prava na život koji izričito priznaje i jamči i Ustav,⁵ s jedne strane, i individualističkoga zahtjeva za namjernim prekidom trudnoće, s druge strane. To nije jedino paradoksalno područje, danas ih već ima mnogo, a među njih treba ubrojiti i srpanjski *Zakon o suzbijanju diskriminacije* [dalje ZSD],⁶ o čemu će biti više govora u nastavku. Takozvana paradoksalna zakonska rješenja temelje se na kontradikcijama koje nastaju zbog individualističkog poimanja ljudske slobode nasuprot nužnim i neuklonjivim unutrašnjim granicama te iste slobode.⁷ Pritom se ne misli na nametanje društvenih – zakonskih – ograničenja ljudskim slobodama zbog nekoga većega društvenog dobra, nego se misli na zaborav ili čak izričito nijekanje unutrašnjih granica ljudske slobode u ime

⁴ Usp. McIntyre, A., *After Virtue: A Study in Moral Theory*, London, 1999., str. 6. – 35. Također usp. MacIntyre, A., *Za vrlinom. Studija o teoriji morala*, Zagreb, 2002., str. 6. – 39.

⁵ Usp. Ustav Republike Hrvatske, Narodne novine, br. 41./2001. – proć. tekst, 55./2001. – ispr., članak 21., [dalje URH].

⁶ Narodne novine, br. 85./2008.

⁷ Usp. Ratzinger, J., *Vjera – istina – tolerancija: kršćanstvo i svjetske religije*, Zagreb, 2004., str. 220. – 232.

individualističkih prohtjeva i želja bez ikakvog obzira na temeljni ustroj samoga ljudskoga bića. Kontradiktorna rješenja nemaju mnogo veze s etičkim zahtjevom za poštovanjem demokratskog načela o „jednakosti svih u bitnome”, nego su odraz egalitarističke tendencije „jednakosti svih u svemu”. Ne iznenađuje, stoga, činjenica što je upravo etički emotivizam zauzeo glavno mjesto u svim suvremenim javnim raspravama o različitim moralnim kontroverzama vezanima za pravo na život svakoga ljudskog bića, ljudsku spolnost, ljudsko rađanje, brak, obitelj i tome slično. Sve dok se zdravorazumski argumenti u suvremenom društvu budu proglašavali zaostalima, u njemu će kraljevati etički emotivizam koji se jedini može pomiriti s kontradiktornim rješenjima. Naime, etički emotivizam ne može ponuditi razborito rješenje novonastalih kontradikcija ljudske slobode, nego može jedino lakomisleno vjerovati da određeno kontradiktorno rješenje uistinu rješava zamršeni problem ljudske slobode. U takvim okolnostima na mjesto autentične ljudske slobode dolazi prividna ljudska sloboda, tj. sloboda koja u opravdanom povijesno-društvenom procesu širenja vlastitih granica (ne)svjesno prekoračuje te granice i zalazi u idolatrizaciju i mitizaciju ljudske slobode.⁸ Ljudska je sloboda temeljna vrijednost. No, ljudska sloboda nije apsolutna vrijednost. Ako jest, onda bi trebalo ukinuti, primjerice, kazneni zakon. Svako apsolutiziranje individualne slobode stvara kontradiktorne situacije koje onda zakonodavca vode na stranputicu donošenja paradoksalnih pravnih propisa. Paradoksalna narav takvih pravnih propisa proizlazi iz njihove etičke problematičnosti. Najeklatantniji primjer kontradiktorne situacije u demokraciji nalazi se u problematično koncipiranome odnosu između prava na život svakoga ljudskog bića, s jedne strane, i takozvanog prava na ubijanje nerođenoga i nevinoga ljudskog bića s druge strane.

1.2. Vrijednosni temelj nediskriminacije

Temeljna jednakost u bitnome svih ljudskih bića podrazumijeva jednako ljudsko dostojanstvo i na njemu utemeljena neotuđiva ljudska prava. To je ontološka osnovica etičkoga načela jednakosti svih ljudskih bića koje zabranjuje diskriminaciju, odnosno zahtijeva nediskriminaciju. Pritom je isključena jednakost u ovim ili onim karakteristikama, željama ili prohtjevima koja zavodi na stranputice egalitarizma. Osobe koje (ne)posjeduju određenu karakteristiku

⁸ Usp. Ratzinger, J., *Europa. Njezini sadašnji i budući temelji*, Split, 2005., str. 29. – 33.

nisu ništa manje ili više osobe od ostalih i, posljedično, na njih se beziznimno odnosi etički zahtjev za poštovanjem njihove temeljne jednakosti, tj. ljudskoga dostojanstva i na njemu utemeljenih neotuđivih ljudskih prava. Taj zahtjev postoji neovisno o njihovim specifičnim karakteristikama. Takvu karakteristiku u konkretnim slučajevima nije moguće zaniijekati jer je ona povezana s nemogućnošću nijekanja postojanja konkretne ljudske osobe koja je njezina nositeljica. Izuzetno je važno, stoga, razlikovanje na jednoj strani temeljne jednakosti svih ljudskih bića (ljudsko dostojanstvo) neovisno o specifičnim karakteristikama i na drugoj strani pojedine specifične karakteristike određenih ljudskih bića u odnosu prema temeljnoj jednakosti svih (različitost/diskriminacija). Naime, sve specifične karakteristike ne predstavljaju konkretnu prepreku za ostvarivanje temeljne jednakosti svih ljudskih bića jer bi se u suprotnome izložilo opasnosti da se baš sve pojedinačne karakteristike (primjerice, boja očiju, visina, tjelesna težina, dužina kose itd.) uzimaju kao relevantne karakteristike za pravnu – društvenu – regulaciju jednakosti svih ljudskih bića. Primjerice, vojna disciplina ne bi smjela obvezivati ročnike na kratko ošišanu kosu kad bi dužina kose na bilo koji način bila povezana s temeljnom jednakošću svih ljudskih bića. To, dakako, nipošto ne znači da vojna disciplina u samom činu šišanja kose smije na bilo koji način vrijeđati ljudsko dostojanstvo i na njemu utemeljena neotuđiva ljudska prava ročnika.

Značenje diskriminacije u smislu „različitog postupanja” prema nekim pojedincima i/ili skupinama na temelju činjenice koja ih određuje „različitima”, a u smislu prethodnih objašnjenja u vezi s invaliditetom, upućuje na klasificiranje ili na razlučivanje koje pretpostavlja određeno vrjednovanje inferiornosti. Različitost u smislu inferiornosti, odnosno razvrstavanje na temelju inferiornih karakteristika i s njima povezanih jednakih (ne)mogućnosti uvjetuje jednu posebnu vrstu diskriminacije koja označuje izokrenutu ili obratnu diskriminaciju (engl. *reverse discrimination*; tal. *discriminazione alla rovescia*). Značenje takve diskriminacije proizlazi iz takozvanih pozitivnih mjera kojima se koriste pojedinci ili skupine koji se u procesu raspodjele društvenih dobara smatraju oštećenima zbog povijesnih, socijalnih, kulturalnih i ostalih razloga. Značenje obratne diskriminacije usporedivo je s povlaštenim postupanjem koje cilja na osiguravanje temeljne jednakosti.⁹ Međutim, treba reći da mogućnosti obratne diskriminacije ostaju kontroverzne i u onim situacijama za koje postoje zadovoljavajuća obrazloženja. Zbog toga nije pretjerano reći da je *Zakon o suzbijanju*

⁹ Usp. Trujillo, I., *Discriminazione*, u: *Enciclopedia Filosofica*, nav. dj., vol. III., str. 2994.

diskriminacije kontroverzan, što ćemo pokušati obrazložiti u nastavku ovoga doprinosa.

U svrhu zaštite od diskriminacije suvremeno pravo s neupitnim opravdanjem privilegira načelo nediskriminacije koje zabranjuje konkretne politike i konkretna djelovanja koja uzrokuju smetnje ili štete pojedincima ili skupinama zbog njihove rase, narodnosti, religije, spola, invalidnosti, socijalnoga i/ili bračnog statusa te nekih drugih urođenih ili stečenih karakteristika. U međuvremenu je postalo posve jasno da u poglavlje o nediskriminaciji treba ubrojiti i mnoge eklatantne primjere diskriminacije koji su prouzročeni apsolutnom vladavinom tehničke učinkovitosti, ekonomske koristi i društvene sigurnosti u uvjetima suvremene znanstveno-tehničke civilizacije i ekonomsko-tehničke globalizacije. Nažalost, ozbiljna i razložna rasprava o jednakosti i nediskriminaciji često se razvodnjava bezizlaznim raspravama o takozvanim pravima nekih manjinskih društvenih skupina čije se „razlikovanje” temelji isključivo na privatnom izboru koji počiva na individualističkom poimanju ljudske slobode. Istodobno gorući problemi diskriminacije na području rada i radnih prava, na području proizvodnje i raspodjele ekonomskih dobara, na području zapošljavanja i pravedne plaće, na području socijalne zaštite roditeljstva i obitelji, na području zaštite djece i mladih od razornih utjecaja različitih vrsta medija, na području kvalitetnoga i cjeloživotnog obrazovanja i mogućnosti prekvalifikacije ostaju često prepušteni libeterskim odlukama moćnih, od ekonomskih, preko tržišnih do političkih čimbenika u društvu. Na spomenutim se područjima svakodnevno pojavljuje diskriminacija, a ona se nerijetko pokušava opravdati istom logikom kojom se opravdava nediskriminacija na nekim drugim područjima, primjerice, na području nediskriminacije prema nekim manjinskim skupinama u društvu. U prvom primjeru glavnu riječ ima interes moćnih, a u drugome glavnu riječ ima interes svojevolutno različitih. U javnim raspravama o nediskriminaciji, gotovo po pravilu, obilježja moćnih i svojevolutno različitih odlaze u drugi plan, a u prvi plan dolaze isključivo interesi. Dobro je poznato kakvom se logikom služe interesi da bi ostali netaknuti pred zahtjevom apsolutne bezuvjetnosti u poštovanju ljudskoga dostojanstva i na njemu utemeljenih temeljnih ljudskih prava.

2. KRISTALIZACIJA IDEJE JEDNAKOSTI

Dosadašnja promišljanja nedvosmisleno upućuju na zaključak da etičko načelo o nediskriminaciji počiva na ontološkom temelju jednakosti svih ljudskih

bića u bitnome. Bilo bi naivno misliti da se ta temeljna jednakost, koja je sasvim opravdano uvrštena među temeljna načela moderne države i ustavnoga poretka, pojavila odjedanput s maksimalnom jasnoćom i jednoznačnim razumijevanjem. Naprotiv, iza načela temeljne jednakosti stoji duga i bremenita povijest filozofske, teološke, etičke, pravne i političke kristalizacije njegovih temelja i presudnog sadržaja. Već je antičko doba poznavalo načelo jednakosti, ali tom je načelu nedostajala univerzalistička perspektiva koja je u kasnijem povijesnom sazrijevanju, osobito s razvojem stoičke filozofije, ispravno dimenzionirana i cjelovitije objašnjena u svjetlu naravnoga prava. Može se u tom smislu reći da je upravo Ciceron zatvorio krug grčko-rimskoga istraživanja univerzalnoga temelja jednakosti. U tom je kontekstu temelj jednakosti shvaćen univerzalistički na temelju ideje o sudjelovanju (*participatio*) svih ljudskih bića, evidentno posredstvom razuma, u logosu koji stoji u temeljima kozmičkoga reda i harmonije. Univerzalni je razum, upravo kao temelj kozmičkoga reda, ujedno temelj naravnoga prava. Smisao je naravnoga prava u njegovoj racionalnosti koja je zajednička svim ljudskim bićima i stoga čini temelj pozitivnoga prava.¹⁰ Odatle slijedi da jednu stranu jednakosti čuva i osigurava njezina bitna religiozna dimenzija (kozmički logos), a drugu stranu jednakosti osigurava i čuva njezina bitna antropološko-etička dimenzija (razum).¹¹ Nadalje, kršćanstvo je u svojim počecima shvaćalo jednakost isključivo na teološkim premisama. Najprije je to bila teološka premisa o stvaranju: „Na svoju sliku stvori Bog čovjeka, na sliku Božju on ga stvori, muško i žensko stvori ih.”¹² Zatim je to bila kristološka premisa o univerzalnome spasenju: „Nema tu više ni Židova ni Grka; nema više ni roba ni slobodnjaka; nema više ni muškog ni ženskog, jer ste svi samo jedan u Kristu Isusu.”¹³ Kršćanstvo je poslije vlastite univerzalističke teološke premise uspješno integrirano s filozofskim premisama grčko-rimske kulture o jednakosti.¹⁴ U tom smislu kršćansko shvaćanje jednakosti počiva na idejama o jedinstvu cijeloga ljudskog roda i o bratstvu svih ljudi u Kristu. „Budući da svi ljudi – oduhovljeni razumnom dušom i stvoreni na sliku Božju – imaju istu narav i isti iskon te jer svi, od Krista otkupljeni, uživaju isti poziv i isto božansko određenje, sve se više mora priznavati temeljna jednakost

¹⁰ Usp. Ciceron, *De republica*, I., 6., 18.; I., 32., 49.; III., 22., 33.

¹¹ Usp. Gatti, R., Uguaglianza. A) *Filosofia. II. L'apertura universalistica: ellenismo e cristianesimo*, u: *Enciclopedia Filosofica*, nav. dj., vol. XII., str. 11834.

¹² Post 1, 27.

¹³ Gal 3, 28.

¹⁴ Usp. Augustin, *De civitate Dei*, XIX., 21.; 23., 5.; 24.

među svima.”¹⁵ Suvremeno kršćansko razumijevanje jednakosti polazi od ideje temeljnih ljudskih prava čiji je korijen i izvor u ljudskome dostojanstvu kao temelju apsolutne bezuvjetnosti na području svekolikoga vrjednovanja ispravnoga ljudskog ponašanja i dobrog ljudskog djelovanja.¹⁶

Kršćansko je poimanje jednakosti u modernom dobu, dakle, u dobu radikalnih filozofskih reinterpretacija temeljnih vrijednosti, podvrgnuto sustavnim kritičkim preispitivanjima. Pritom je važno naglasiti da je ideja jednakosti u supstancijalnom smislu ostala nepromijenjena jer je normativna vrijednost jednakosti ostala povezana s poimanjem čovjeka kao racionalnog bića i kao subjekta osobnih izbora. Međutim, poimanje naravi ljudskoga razuma doživjelo je duboku preobrazbu jer se ta narav s prolaskom vremena sve manje shvaćala kao čovjekovo sudjelovanje u nekom višem razumu (kozmički red – logos), a sve se više počela shvaćati kao isključiva datost čovjeka, u smislu čistoga ljudskog razuma, koji odsad neovisno o bilo kakvom višem – objektivnom – redu ide u potragu za etičkim, pravnim i političkim rješenjima u društvenim okolnostima koje se stalno mijenjaju. Budući da više ne postoji, odnosno ne želi se priznati da postoji, objektivni i univerzalno važeći red koji bi se spontano nametao ljudskome razumu, preostalo je još samo to da čovjek pomoću svojega razuma stvara umjetni - čovjekomdani - red, polazeći pritom od svakidašnjih analiza društvenih i osobnih promjena. Otad se te analize zbivaju *more geometrico* ili u skladu s realističnom vizijom stvarnosti koja se u svojim bitnim postavkama razila s aristotelovsko-tomističkom koncepcijom realizma. Kao posljedica toga nužno su se pojavile i neprestano se pojavljuju različite filozofske interpretacije ideje jednakosti, a svaka je od njih uvelike uvjetovana vlastitim razumijevanjem pojedinca. Ta činjenica figurira kao glavna misaona matrica svih modernih filozofskih interpretacija ideje jednakosti.¹⁷ U skladu s tim moguće je shematski iznijeti nekoliko zaključaka: mjesto kozmičkog reda zauzeo je društveni red;

¹⁵ Drugi vatikanski koncil, Pastoralna Konstitucija *Gaudium et spes* o Crkvi u suvremenom svijetu, (7. prosinca 1965.), Dokumenti, VII. popravljeno i dopunjeno izdanje, Zagreb, 2008., br. 29., [dalje GS].

¹⁶ Usp. Maritain, J., *Les droits de l'homme et la loi naturelle*, New York, 1942.; usp. Schockenhoff, E., *Naturrecht und Menschenwürde. Universale Ethik in einer geschichtlichen Welt*, Mainz, 1996. Isto je zastupljeno u cijelom kompleksu socijalnoga nauka Crkve. O tome usp. Valković, M. (ur.), *Sto godina katoličkoga socijalnog nauka*, Socijalni dokumenti Crkve, Zagreb, 1991.

¹⁷ Usp. Gatti, R., Uguaglianza. A) *Filosofia. III. L'uguaglianza dei moderni*, u: *Enciclopedia Filosofica*, nav. dj., vol. XII., str. 11834. – 11835.

mjesto objektivnog reda zauzeo je subjektivni red; mjesto univerzalnog razuma zauzeo je realistični razum partikularizma; mjesto objektivnog temelja vrijednosti zauzelo je individualističko poimanje prava na izbor. Stoga nimalo ne čudi da ideja jednakosti u odsad uvelike izmijenjenim misaonim i društvenim okolnostima izaziva više neslaganja nego slaganja kad je stavljena u kontekst nekih suvremenih zakonskih rješenja koja se na nju pozivaju kao na zadnju instanciju vrijednosnog opravdanja takvih rješenja. ZSD je u nekim svojim aspektima eklatantan primjer problematičnog rješenja.

3. ETIČKA SVIJEST O NEPOŽELJNOSTI DISKRIMINACIJE

Nedvosmislena i sveobuhvatna etička svijest o potrebi suzbijanja nepravedne diskriminacije počela se probijati u drugoj polovici dvadesetoga stoljeća. Tako je 1965. godine usvojen međunarodni ugovor o suzbijanju rasne diskriminacije,¹⁸ a 1979. godine ugovor o suzbijanju diskriminacije nad ženama.¹⁹ Oba se spomenuta ugovora temelje na vrijednosnim postavkama Opće deklaracije o ljudskim pravima²⁰ koja u članku 2. izričito ističe: „Svakome pripadaju sva prava i slobode utvrđene u ovoj Deklaraciji bez ikakve razlike glede rase, boje kože, spola, jezika, vjere, političkog ili drugog uvjerenja, nacionalnog ili socijalnog podrijetla, imovine, rođenja ili neke druge okolnosti.” Treba spomenuti i vrijednosne postavke europske Konvencije o zaštiti ljudskih prava.²¹ Ondje se u članku 14. izričito ističe: „Uživanje prava i sloboda koje su priznate u ovoj Konvenciji osigurat će se bez diskriminacije na bilo kojoj osnovi, kao što je spol, rasa, boja kože, jezik, vjeroispovijed, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili društveno podrijetlo, pripadnost nacionalnoj manjini, imovina, rođenje ili druga okolnost.”

¹⁸ Usp. *Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije*, Službeni list SFRJ, *Međunarodni ugovori i drugi sporazumi*, br. 6./1967., Narodne novine, Međunarodni ugovori, br. 12./1993.

¹⁹ Usp. *Konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije nad ženama*, Službeni list SFRJ, Međunarodni ugovori br. 11./1981., Narodne novine, Međunarodni ugovori, br. 12./1993.

²⁰ Usp. Ujedinjeni narodi, *Opća deklaracija o ljudskim pravima*, proglašena Rezolucijom br. 217./III. 1948. godine.

²¹ Usp. *Konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda*, Narodne novine, Međunarodni ugovori, br. 18./1997.

Ustav Republike Hrvatske prisvojio je tu svijest i ugradio je u uredbe o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda: „Svatko u Republici Hrvatskoj ima prava i slobode, neovisno o njegovoj rasi, boji kože, spolu, jeziku, vjeri, političkom ili drugom uvjerenju, nacionalnom ili socijalnom podrijetlu, imovini, rođenju, naobrazbi, društvenom položaju ili drugim osobinama. Svi su pred zakonom jednaki.”²² Time se načelno isključuje diskriminacija ljudskih bića u Hrvatskoj na temelju navedenih karakteristika, a tvrdnja „ili drugim osobinama” ostavlja otvorenim vrata za prepoznavanje ostalih relevantnih karakteristika koje bi mogle uvjetovati diskriminaciju. Supstancijalna jednakost svih ljudskih bića isključuje diskriminaciju, odnosno zahtijeva ne-diskriminaciju, a istodobno uvjetuje definiciju legalne jednakosti.

Razložno je pretpostaviti da je upravo na osnovama zrele etičke svijesti o jednakosti svih ljudskih bića i u skladu s njom o načelu nediskriminacije Hrvatski sabor 9. srpnja 2008. godine izglasao ZSD. U njemu se ističe sljedeće vrijednosno polazište: „Ovim se Zakonom osigurava zaštita i promicanje jednakosti kao najviše vrednote ustavnog poretka Republike Hrvatske, stvaraju se pretpostavke za ostvarivanje jednakih mogućnosti i uređuje zaštita od diskriminacije na osnovi rase ili etničke pripadnosti ili boje kože, spola, jezika, vjere, političkog ili drugog uvjerenja, nacionalnog ili socijalnog podrijetla, imovnog stanja, članstva u sindikatu, obrazovanja, društvenog položaja, bračnog ili obiteljskog statusa, dobi, zdravstvenog stanja, invaliditeta, genetskog naslijeđa, rodnog identiteta, izražavanja ili spolne orijentacije.”²³ Ustav sadržava sljedeću odredbu: „Sloboda, jednakost, nacionalna ravnopravnost i ravnopravnost spolova, mirotvorstvo, socijalna pravda, poštivanje prava čovjeka, nepovredivost vlasništva, očuvanje prirode i čovjekova okoliša, vladavina prava i demokratski višestranački sustav najviše su vrednote ustavnog poretka Republike Hrvatske i temelj za tumačenje Ustava.”²⁴ Na temelju toga treba primijetiti da je vrijednost jednakosti jedna u nizu od jedanaest najviših vrijednosti ustavnoga poretka i, posljedično, temelj za tumačenje Ustava. To znači da sve općeprihvaćene ustavne vrijednosti zajedno tvore etički temelj državnoga poretka utemeljenoga na Ustavu. Međutim, sve navedene vrijednosti ne stoje na istome stupnju pretpostavljene hijerarhijske ljestvice nabrojanih vrijednosti. Jedne su važnije od drugih. Tako su ljudska sloboda, jednakost, ravnopravnost, pravednost i mirotvorstvo etičke pretpo-

²² URH, članak 14.

²³ ZSD, članak 1. stavak 1.

²⁴ URH, članak 3.

stavke ostalih vrijednosti. I to nije sve. Ljudska sloboda, jednakost, ravnopravnost, pravednost i mirotvorstvo ne postoje u zrakopraznom prostoru. One uvijek pretpostavljaju konkretnoga čovjeka. Stoga je upravo živo ljudsko biće pretpostavka slobode, jednakosti, ravnopravnosti, pravednosti i mirotvorstva. Zbog te naglašene razlike u hijerarhijskom rasporedu vrijednosti nameće se pitanje o izvornome etičkom temelju ustavnih vrijednosti, ako je očito da im država nije temelj jer ih i sama država pretpostavlja. Drugo, Ustav pretpostavlja zakonsku jednakost, tj. jednakost pred zakonom, što je zajamčeno u članku 14. Ustava. Usto, Ustav izričito jamči: „Svi su državljani Republike Hrvatske i stranci jednaki pred sudovima i drugim državnim i inim tijelima koja imaju javne ovlasti.”²⁵

U navedenim slučajevima Ustav priznaje i jamči vrijednost jednakosti pred zakonom, sudovima i ostalim javnim tijelima, a to otkriva dublju vrijednosnu svijest koja priznaje da među svim ljudskim bićima postoji bitna jednakost ili, negativno, da nijedno ljudsko biće ne smije biti izloženo povredama ljudskoga dostojanstva i temeljnih ljudskih prava, posebno prava na život i prava na nevinnost dok mu se ne dokaže suprotno. Ta se duboka etička svijest o jednakosti svih ljudskih bića, međutim, ne temelji na Ustavu, nego se temelji na samome ljudskom dostojanstvu koje prethodi Ustavu i osigurava vrijednosnu supstanciju samoga Ustava. U kontekstu ZSD-a suočeni smo sa zakonskom obradbom jedne od najviših vrijednosti ustavnoga poretka RH, ali i ustavnih poredaka ostalih demokratskih zemalja, s obzirom na njezinu zakonsku eksplikaciju i normativnu – praktičnu – kontekstualizaciju. To je vrijednost jednakosti. Da bi se dobro razumjelo, treba objasniti sljedeće. Jednakost nije postala etička vrijednost na temelju ustavnog proglašenja, nego je Ustav i na njemu utemeljeni ustavni poredak nju prepoznao i priznao kao temeljnu etičku vrijednost. Vrijednost jednakosti, dakle, prethodi Ustavu. Ona je, slikovito govoreći, starija od Ustava. Posljedično, vrijednost jednakosti važnija je i od samoga Ustava jer ona, uz ostale vrijednosti, čini etičku supstanciju Ustava, a ne obratno, Ustav ne čini vrijednosni temelj jednakosti. Ustav samo jamči da temeljna vrijednost jednakosti treba biti priznata, poštovana i zaštićena u području nadležnosti toga Ustava.

²⁵ URH, članak 26.

4. PRETPOLITIČKI TEMELJ JEDNAKOSTI

Prethodna promišljanja nameću pitanje o temelju vrijednosti jednakosti. Imajući na umu već spomenute natuknice glede tumačenja i razumijevanja vrijednosti jednakosti, lako se dolazi do spoznaje da je etička svijest o jednakosti svih ljudskih bića uvjetovala nastanak moderne države utemeljene na Ustavu i ugrađivanje vrijednosti jednakosti u same njegove temelje. Tvrdnja „sva ljudska bića se rađaju jednaka” izriče neoborivu istinu o jednakosti među ljudima koja „bitno počiva na njihovom osobnom dostojanstvu i na pravima što odatle proistječu”.²⁶ Osobno ljudsko dostojanstvo predstavlja temelj jednakosti među ljudima i ujedno temelj osnovnim ljudskim pravima. Stoga je upravo u svjetlu uzvišenosti i nepovrjedivosti osobnoga ljudskog dostojanstva sazrijevala i dozrijela etička svijest koja zahtijeva da se „svaki oblik bilo društvene bilo kulturalne diskriminacije u temeljnim pravima osobe zbog spola, rase, boje kože, društvenog položaja, jezika ili religije mora prevladati i ukloniti (...)”.²⁷ Već je došla do izražaja povijesna činjenica koja nedvosmisleno potvrđuje da je ta etička svijest ukorijenjena u kršćansko razumijevanje čovjeka i njegova ljudskog dostojanstva. Ukidanje svakog oblika diskriminacije među ljudima, stoga, ima svoje teološko uporište u Božjemu naumu.²⁸

Nemoguće je zanijekati činjenicu da moderna ideja temeljne jednakosti među svim ljudima svoje vrijednosne korijene vuče iz kršćanskog razumijevanja čovjeka kao osobe stvorene na sliku Božju, što je već naglašeno. To više nije nikakva tajna. Tako, primjerice, Jürgen Habermas priznaje da je tijekom modernoga doba došlo do prisvajanja vrijednosnih sadržaja kršćanstva i njihovih prijevoda u isključivo racionalne, filozofske, kategorije u svrhu razvoja sekularnoga društva.²⁹ Jedno od bitnih obilježja modernoga sekularnoga društva sastoji se u radikalnoj preobrazbi značenja politike koja se odsad oblikuje *more geometrico* prema konkretnim zahtjevima pojedinca na osnovama realističnoga pragmatizma. Ipak, sekularno društvo, kao i njegovi etički temelji, ne bi bili mogući bez presudnih kršćanskih vrijednosnih sadržaja, poglavito onih koji uvjetuju fundamentalno razumijevanje ljudskoga dostojanstva. Ta tvrdnja nije

²⁶ Katekizam Katoličke Crkve, br. 1935., [dalje KKC].

²⁷ GS, br. 29. Također usp. GS, br. 32.

²⁸ Usp. GS, br. 29.

²⁹ Usp. Habermas, J., *Pretpolitički temelji demokratske pravne države*, u: Europski glasnik, 12 (2007.), br. 12., str. 197.

dio religijskoga poglavlja u kojemu se traži legitimiranje teološkoga i kršćanskog doprinosa u suvremenim javnim raspravama. Takvo bi legitimiranje očito počivalo na pukom historijskom argumentu. Prethodna tvrdnja posvješćuje činjenicu da idejni začetak, ali i sam temelj modernoga društva u svojim glavnim vrijednosnim postavkama nije moguće shvatiti bez utjecaja kršćanstva. Danas se često kaže da je pritom riječ o kršćanskim korijenima. Spomenuti filozof jasno ističe da se „proces prisvajanja nataložio u teško opterećenim normativnim mrežama pojmova kao što su odgovornost, autonomija i opravdanje, povijest i sjećanje, novi početak, inovacija i povratak, emancipacija i ispunjenje, izvanjštenje, pounutrenje i utjelovljenje, individualnost i zajednica”.³⁰ Popis pojmova nije dovršen, a još je manje potpun. No, nije bitan popis. Bitne su ideje i njihova vrijednosna prosudba. Habermas potvrđuje da moderno prevođenje izvorno kršćanskih pojmova i sadržaja na filozofski jezik svjetovnoga društva nije posve potrošilo i istrošilo njihovo originalno značenje i smisao. Da je doista tako, baratali bismo pojmovima kojima ne bismo znali odrediti izvorno značenje. Upravo njihovo izvorno značenje potvrđuje njihove kršćanske korijene. U tom smislu valja reći da etička vrijednost jednakosti svih ljudskih bića, koja danas kao ustavna kategorija predstavlja etičko i, posljedično, pravno polazište za legitimiranje društvenoga procesa uklanjanja svih oblika diskriminacije, nije otkrivena zahvaljujući gibanjima sekularne racionalnosti. Etička vrijednost jednakosti nije otkrivena ni zahvaljujući djelovanju struktura sekularne države. Ona je samo povijesno konstatirana, prepoznata, prevedena i preuzeta iz kršćanskog shvaćanja čovjeka kao osobe stvorene na sliku Božju. Danas je postalo više nego jasno da ta spoznaja jedina može jamčiti svim ljudskim bićima, dakle, baš svim ljudskim bićima, sigurno sidrište vrijednosti jednakosti i oslonac apsolutnoj bezuvjetnosti etičkog imperativa za poštovanjem ljudskoga dostojanstva svakog ljudskog bića. Habermas je itekako svjestan te činjenice. Nju potvrđuje riječima: „Prijevod čovjekove stvorenosti na sliku i priliku Božju u jednako i vrijedno bezuvjetno poštivanje dostojanstva svih ljudi jedan je takav spasonosni prijevod. On preko granica jedne religijske zajednice sadržaj biblijskih pojmova čini pristupačnim sveopćoj publici vjernika drugih religija i nevjernicima.”³¹ Priznanje je vjerodostojno i utemeljeno. No, čini se da ono nije uvjetovano samo istinom o kršćanskim korijenima modernoga društva, nego mnogo više izjalovljenim proročanstvima modernih navjestitelja skoroga kraja

³⁰ Isto, str. 197.

³¹ Isto, str. 197.

religije i konačne uspostave ateističkoga društva.³² Religija u (post)modernome društvu nije iščezla. Naprotiv, na nju i dalje treba računati i kao na kognitivni, a ne samo funkcionalni čimbenik u društvu.³³

4.1. Demokratska kultura javnih rasprava

Prethodna pojašnjenja mogu biti utješna poruka onima u hrvatskom društvu kojima se stalno diže kosa na glavi ili im se čak mijenja boja kože kada čuju da je neka vjerska zajednica, a najčešće je to Katolička crkva, javno reagirala na pojavu nekog društvenog fenomena ili na neko etički problematično zakonsko rješenje. Poželjno je da i vjerska – crkvena – zajednica sudjeluje u javnim raspravama o svim relevantnim temama i dvojabama aktualnoga trenutka. Dakako, ne proizvoljno, nego stručno i kompetentno. To je, uostalom, elementarna demokratska kultura, a ne miješanje u državne poslove kako to neki stalno recitiraju. Bilo bi korisno da sudjeluje u javnim raspravama i šire od pitanja vezanih za zaštitu prava na život nerođenih ljudskih bića, dostojanstvo ljudske seksualnosti, dostojanstvo braka i obitelji. Razlog je tomu što se ljudsko dostojanstvo i na njemu utemeljena neotuđiva ljudska prava vrijeđaju i krše i na ostalim područjima ljudske djelatnosti u kontekstu ekonomsko-tehničke globalizacije i s njom povezane tržišno-financijske unifikacije svijeta. Usto treba objasniti da crkvena zajednica u tim i sličnim raspravama ne polazi od neposredne pretpostavke da je riječ isključivo o „vjerskim vrijednostima” *per se*, nego da je riječ o vrijednostima koje izbijaju iz jedinstvene i univerzalne naravi čovjeka kao osobe obdarene apsolutnim ljudskim dostojanstvom.³⁴ Prema tome, ne samo demokratska kultura, nego i elementarna pristojnost, nalaže da se sasluša sugovornika koji se pritom ne zalaže za neke sebične i partikularne interese, nego za univerzalno važeća načela i norme. Kako bilo, oni koji smatraju da vjernici, ali i crkvena zajednica u cjelini, ne bi trebali sudjelovati u javnim raspravama i tako se ustegnuti od utjecaja na demokratski proces političkoga odlučivanja o

³² Usp. Küng, H., *Postoji li Bog? Odgovor na pitanje o Bogu u novome vijeku*, Zagreb, 1987., str. 175. – 360.

³³ Usp. Habermas, J., *Pretpolitički temelji...*, nav., čl., str. 197. – 198.

³⁴ Usp. Kongregacija za nauk vjere, *Doktrinalna nota o nekim pitanjima vezanim uz sudjelovanje katolika u političkom životu*, (24. studenoga 2002.), Zagreb, 2003., str. 23., br. 5., [dalje DN].

gorućim pitanjima javnoga i osobnoga morala, trebali bi sebi posvijestiti dvije činjenice. Prvo, ne bi trebali previdati činjenicu da religija, odnosno kršćanska vjera, nije podložna povijesnom prevladavanju prema racionalnim kriterijima modernizacije društva jer vjera ne ovisi samo o čovjeku, nego osobito ovisi o Bogu. Usto prigovor da Boga nema, kao zakonito ateističko gledište, ne raspolaze nikakvim sigurnim i neoborivim dokazima da Boga uistinu nema. To nije samo zaključak Kantove kritike čistoga uma, nego je to poglavito gledište koje se temelji na kršćanskom smislu Boga koji apsolutno nadmašuje sve ljudske pretenzije, i to ne samo one ateističke, nego i religiozne. Drugo, zagovornici gledišta da vjerska zajednica treba „šutjeti” trebali bi ozbiljnije razmisliti o činjenici da njihovo zastupanje modernih i ustavom zajamčenih vrijednosti polazi od prijevoda, a ne od originala tih istih vrijednosti. Tako se vrijednosno određenje ZSD-a očituje kao prijevod i to, štoviše, kao loš prijevod originala. To je razlog zbog kojega valja sudjelovati u javnim raspravama. Možda je to također razlog zbog kojega često nema kvalitetne javne rasprave ili se ona događa na društvenim marginama. Kad se kaže prijevod, onda se ne misli na jezični prijevod, nego na supstancijalni prijevod u smislu filozofskoga tumačenja jedne eminentno kršćanske istine za potrebe svjetovnoga društva i države. Hrvatski ZSD izričito se poziva na etičku vrijednost jednakosti svih ljudskih bića, koja se u tom pravnom propisu s pravom shvaća kao ustavna vrijednost, ali pritom treba imati na umu činjenicu da jednakost nije postala vrijednost u trenutku uvrštavanja u Ustav, nego je ona vrijednost koja prethodi Ustavu, a svoje objektivno i univerzalno vrijednosno određenje zadobiva od samoga čovjeka kao osobe obdarene apsolutnim ljudskim dostojanstvom, činjenica koju je upravo kršćanstvo posvijestilo i podarilo zapadnjačkoj kulturi, a putem nje i cijelom čovječanstvu. Zbog toga treba reći da politički establišment, zakonodavna vlast i zainteresirane udruge civilnoga društva barataju filozofskim prijevodom jednakosti u svjetovni jezik, a ne njezinim originalom. Koliko god to nekima zvučalo odbojno, valja reći da je upravo kršćanstvo duhovni dom tog originala. Posljedično, kršćanstvo, odnosno kršćansko iskustvo stvarnosti, jedino je kompetentno posvijestiti svim ljudima dobre volje što je u modernom prevođenju određenoga pojma izgubljeno ili je u nekoj mjeri zanemareno. Time se ne dovodi u pitanje opravdanost povijesnoga procesa sekularizacije, u smislu odvajanja Crkve od države i slobode savjesti, što je intimno povezano s mukotrpnim filozofskim prevođenjem izvorno kršćanskih pojmova i vrijednosti na jezik svjetovne države i društva, nego se isključivo stavlja u pitanje legitimnost ekskluzivnoga humanizma koji pokazuje otvoreni prijezir prema svemu

što je drukčije od njega samoga.³⁵ Prijezir je proizvod bolesti dogmatizma koja se (ne)opazice premješta iz područja religijske vjere na područje sekularnoga društva u kojemu sekularizam figurira kao istinska svjetovna religija. U takvim se okolnostima redovno susreće s pravilom iz glasovite latinske uzrečice *Quod licet Iovi, non licet bovi*.

Korisno je prisjetiti se jedne talijanske izrjeke – *ogni traduzione è un tradimento*, što u slobodnom prijevodu znači „svaki prijevod je svojevrsna izdaja”, u smislu izdaje smisla i značenja originalnoga teksta s njegovom izvornom porukom. Stoga ne samo na temelju ustavom zajamčene slobode savjesti, vjeroispovijedi i slobodnoga javnog očitovanja vjere³⁶ i ne samo na temelju ustavom zajamčene slobode govora i slobodnog izražavanja mišljenja,³⁷ nego još prije toga, dakle pretpolitički, u ime izvornoga tumačenja i razumijevanja autentičnoga smisla i značenja ljudskoga dostojanstva svakoga ljudskog bića kao osobe stvorene na sliku Božju, vjernik i njegova vjerska zajednica smiju sudjelovati u procesu prosvjećivanja javnosti o etičkim temeljima ustavnoga poretka moderne demokratske države. To nipošto ne znači da se vjerska zajednica, u smislu Crkve, smije miješati u isključivo državne poslove i u dnevno-politička zbivanja kako god želi, nego da crkvena zajednica smije zakonito sudjelovati, kao dio civilnoga sektora, u javnim raspravama o važnim pitanjima koja imaju metafizičke, antropološke i etičke implikacije. Ona ima obvezu i utoliko odgovornost objašnjavati i prosvjećivati javnost, ponajprije vjerničku, o relevantnim temama i dvojba od određenog trenutka za kršćansko svjedočenje u svijetu. To je opet pitanje demokratske kulture jer demokratsko društvo nije ničije privatno vlasništvo, ono je opće dobro. To je razlog zbog kojega se kao vjernik i teolog uključujem u raspravu o pravnome propisu koji regulira suzbijanje diskriminacije u hrvatskome društvu. Naime, problem diskriminacije nije samo problem nekih, nego je to problem svih ljudi, a posebno onih kojima je stalo do očuvanja temeljnih ustavnih vrijednosti i do promicanja opće dobrobiti svih građana u društvu, dakle, uključuje i vjernike i nevjernike. Floskule, krilatice i parole koje se odašiljaju na račun kršćanskog vrjednovanja određenih pojava hrane se specifičnim oblikom diskriminatornog mentaliteta i duhovnosti kojemu, zbog

³⁵ Usp. Taylor, Ch., *A Secular Age*, Cambridge (Mass.), London 2007., str. 19. – 21., str. 98. – 99., str. 242. – 269.

³⁶ Usp. URH, članak 42.

³⁷ Usp. URH, članak 38.

niza poznatih obilježja, pristaje ime sekularne religije.³⁸ Retorički govoreći, od religije može biti gora samo sekularna religija.

Ideologija sekularizma predbacuje drugima, poglavito kršćanstvu, ono što sama čini - izražava se nesnošljivim jezikom i odašilje neprijateljske poruke, čime provodi nepravednu diskriminaciju. Osim toga, riječ je o ozbiljnom manjku demokratske kulture. A budući da je napad najbolja obrana, onda se napadačkim jezikom i agresivnim medijskim istupima obmanjuje javnost s naslova upletanja vjere u politiku. No, kršćanska vjera ostaje spokojna jer sve takve prozivke dolaze od loših prijevoda etičkih vrijednosti, a prijevod je redovno svojevrsna izdaja originala. Da bi se prekrio taj očiti nedostatak, rabe se, poput one „car je gol, pokrijmo ga ogrtačem”, sva raspoloživa sredstva u tu svrhu, odsad ne više da bi se dokazalo kako je gledište takozvane sekularne religije moralno ispravno i poželjno, nego da bi se pokazalo kako je kršćansko gledište opasno za demokraciju i funkcioniranje države. Doduše, koliko je kršćansko gledište opasno za demokraciju govori i sama činjenica da je moderni ustavni poredak demokratskoga društva i države nezamisliv bez kršćanskog doprinosa u tumačenju temeljnih vrijednosti čiji je korijen u nauku o stvaranju čovjeka kao osobe na sliku Božju.

5. KRITIKA NEKIH ASPEKATA ZSD-A

Pred sobom imamo ZSD. Njegova jezična, nomotehnička i strukturalna kvaliteta ovdje nas posebno ne zanimaju. Također je besmisleno naknadno raspravljati na osnovama „što bi bilo kad bi bilo”. Tko je pokrenuo taj zakon? Tko je i kako sastavljao nacrt prijedloga tog zakona? Kako je vođena javna rasprava, tko je sve i na koji način u njoj sudjelovao? Kakva je bila sudbina nacrta prijedloga zakona prije saborske rasprave i što se dogodilo u vrijeme i nakon saborske rasprave i izglasavanja? Umjesto bavljenja prošlim temama, prikladnije je i korisnije pozabaviti se nekim oblicima pravnoga i političkog konteksta ovoga *lex lata*.

Prvo, što se tiče pravnoga konteksta ovoga zakona, valja primijetiti da je on vrlo problematičan. Naime, svima je dobro poznato da je nepravedna diskriminacija moralno zlo te je zbog toga nepoželjna i neprihvatljiva. Stoga nije nikakvo čudo što već postoje različite zabrane diskriminacije koje su ra-

³⁸ Usp. Mardešić, Ž., *Rascjep u svetome*, Zagreb, 2007., str. 429. – 729.

zasute po svim relevantnim pravnim propisima i aktima Republike Hrvatske. Uostalom, to zahtijeva i sam Ustav, kao i cijeli niz relevantnih međunarodnih ugovora kojih je potpisnica i Hrvatska. Zbog toga je pitanje što je zakonodavac ili, preciznije rečeno, predlagač tako sročena zakona htio postići sasvim opravdano. Iz tako sročena pravnog propisa stječe se dojam da je hrvatsko društvo potpuno zarobljeno okovima raznovrsne diskriminacije i da treba jednim posebnim zakonom, u smislu interventnoga pravnog rješenja, brzo i učinkovito uništiti pošast društvene i osobne diskriminacije. Budući da je riječ o dojamu, a nipošto o činjeničnom stanju stvari, teško je povjerovati da su predlagač zakona i zakonodavac bili vođeni idejama zaštite temeljnih ustavnih vrijednosti i zaštite javnoga morala.

Drugo, ZSD u članku 1. sadržava popis pojava koje zavrjeđuju moralnu i, posljedično, pravnu zaštitu od diskriminacije. Popis sadržava sve bitne kategorije koje se uobičajeno navode u relevantnim međunarodnim i nacionalnim dokumentima kao razlozi za diskriminaciju, o čemu je već bilo više govora u kontekstu etičke svijesti o potrebi suzbijanja diskriminacije, odnosno o potrebi snažnije društvene i osobne afirmacije načela nediskriminacije. Međutim, u popisu hrvatskoga ZSD-a susreću se neke neuobičajene, a istini za volju, mnogima i neshvatljive, kategorije kao što su „rodni identitet, izražavanje i spolne orijentacije”. Tih kategorija uopće nema, primjerice, u hrvatskome Ustavu,³⁹ niti ih ima u relevantnim međunarodnim aktima s obvezujućom snagom. Da razjasnimo. Etički imperativ za bezuvjetnim poštovanjem i zaštitom ljudskoga dostojanstva svake ljudske osobe nije predmetom rasprave, niti ga se ičim dovodi u pitanje. Dakle, riječ je o svakoj ljudskoj osobi jer je ljudska osoba, bez obzira na ovakav ili onakav, primjerice, rodni identitet ili spolnu orijentaciju. Nositeljica nepovrjedivoga ljudskog dostojanstva je ljudska osoba, a ne njezin spol, rod, orijentacija, izražavanje itd., kao što to nisu ni rasa, narodnost, vjera, socijalni i bračni status, obrazovanje itd. Ta je vrijednosna prosudba višekratno naglašena u svim prijašnjim objašnjenjima. Protivljenje takvoj formulaciji pravnoga propisa ZSD-a isključuje protivljenje, ako je zaista o tome riječ, izvornoj nakani zakonodavca i svrsi samoga propisa da pomogne pri zaštiti od diskriminacije onih ljudskih osoba čije su mogućnosti u ostvarivanju temeljnih ljudskih prava manje ili čak nikakve u odnosu prema drugim ljudskim osobama. Protivno je već zdravorazumskom, a onda i kršćanskom poimanju moralnoga i pravnoga poretka koji bi dopuštao diskriminaciju na osnovama bioloških, tj. urođenih,

³⁹ Usp. URH, članak 14.

i društveno-kulturalnih, tj. stečenih, razlika i/ili nedostataka, jer poznaju i priznaju temeljnu jednakost svih ljudskih bića.

Međutim, valja reći da se zabrana diskriminacije tiče zaštite konkretnih ljudskih osoba od vrijeđanja njihova ljudskog dostojanstva i kršenja na njemu utemeljenih neotuđivih ljudskih prava. Zabrana diskriminacije ljudske osobe na bilo kojoj osnovi je moralno i, posljedično, pravno opravdana ili, drugačije rečeno, ispravno postupanje s ljudskom osobom samo je onda ispravno kada se ravna načelom nediskriminacije. Međutim, zabrana diskriminacije zbog nekog nemoralnog ponašanja određene osobe je neprihvatljiva jer pozitivni zakon ne može učiniti moralnim nešto što je u sebi nemoralno. To je, ako se dobro razumijemo, i ustavna vrijednosna postavka: „Slobode i prava mogu se ograničiti samo zakonom da bi se zaštitila sloboda i prava drugih ljudi te pravni poredak, javni moral i zdravlje. Svako ograničenje slobode ili prava mora biti razmjerno naravi potrebe za ograničenjem u svakom pojedinom slučaju.”⁴⁰ Istina, autentično tumačenje te ustavne odredbe prelazi granice naše kompetencije. No, jasno je da pretpostavljena kompetencija nije prepuštena na milost i nemilost arbitrarnim odlukama i zaključcima onih koji se smatraju kompetentnima. Kompetencija za autentično tumačenje svake ustavne odredbe već je na početku obvezana etičkim temeljima samoga Ustava. Etički temelji Ustava i ustavnoga poretka istodobno tvore i temelje javnoga morala određenog društva. Prema tome, zabrana diskriminacije ljudske osobe temelji se na smislu i značenju etičke vrijednosti jednakosti kao ustavne kategorije i stoga je moralno i pravno opravdana i nužna. Zabrana, pak, diskriminacije nekog ljudskog ponašanja koje podriva javni moral na kojemu počiva ustavni poredak nije samo moralno i, posljedično, pravno neopravdana, nego je u smislu iznesenih premisa i protuustavna.

Na temelju svega dosad izloženoga nameće se ozbiljno pitanje: Što se uvođenjem kategorija „rodnog identiteta, izražavanja i spolne orijentacije” u takav *lex lata* želi postići? Da bi se ponudio donekle zadovoljavajući odgovor, treba krenuti od dvije moguće pretpostavke. Prvo, teško je vjerovati da se uvođenjem spomenutih kategorija htjelo pravno učvrstiti etički zahtjev za bezuvjetnim poštovanjem ljudskoga dostojanstva osoba koje se deklariraju prema navedenim kategorijama jer taj etički zahtjev nitko ne smatra upitnim. On ima svoje pretpolitičke i prepravne temelje u kršćanskom poimanju čovjeka, zatim je opravdano ušao u same temelje ustavnoga poretka, a naposljetku čini

⁴⁰ URH, članak 16.

važnu vrijednosnu komponentu pozitivnoga zakonodavstva jer sve zakone treba uskladiti s tim etičkim zahtjevom. Tu ništa nije prijeporno. Drugo, izvjesnije je da se uvrštavanjem spomenutih kategorija u tako sročeni *lex lata* namjerno htjelo otvoriti Pandorinu kutiju, navedeno uvesti u zakonodavstvo na mala vrata kategorije koje bi u nekim budućim previranjima lakše ishodile društveno ozakonjenje, tj. legalizaciju konkretnih ponašanja koje te kategorije pretpostavljaju. Pritom je važno razlikovati ljudsko ponašanje kao pitanje moralne prosudbe i ljudsko ponašanje kao predmet pozitivnoga zakonodavstva. Naime, tko ne odobrava, primjerice, homoseksualno ponašanje, takvo ponašanje također ne može zabraniti jer u privatnom životu svatko može činiti što hoće. Pritom je važno imati na umu odnos između moralnoga i pravnog reda. Pravni red pretpostavlja moralni red, a ne obratno. Tko, primjerice, ne odobrava homoseksualno ponašanje, neće odobriti ni ozakonjenje takvog ponašanja jer polazi od pretpostavke da pozitivni zakon ne može podržati i odobriti nešto što se izričito protivi moralu. Pritom se ističe ustavna kategorija javnoga morala koja pretpostavlja etičku supstanciju samoga ustavnoga poretka. Prema tome, neodobravanje određenog ponašanja pitanje je moralne prosudbe koja nema nikakve veze s nepoštovanjem ljudskog dostojanstva osoba koje se deklariraju prema navedenim specifičnim kategorijama. Moralna osuda nekog ponašanja ni na koji način ne vrijeđa etički zahtjev za bezuvjetnim poštovanjem ljudskog dostojanstva svih ljudskih bića. Moralna se osuda isključivo temelji na protivljenju, primjerice, homoseksualnom ponašanju koje vrijeđa autentično dostojanstvo ljudske seksualnosti temeljeno na izvornom smislu ljudskoga dostojanstva. Prema tome, ne vrijeđa ljudsko dostojanstvo drugoga onaj tko osuđuje određeno ponašanje protivno ljudskome dostojanstvu i na njemu utemeljenom javnome moralu, nego ljudsko dostojanstvo vrijeđa u sebi onaj tko prakticira takvo ponašanje. U tom je smislu korisno podsjetiti sve na činjenicu da je „kršćanin navezan na pravni poredak države kao na moralni poredak”.⁴¹ U suprotnom se i država i društvo izlažu opasnosti da se pretvore u anarhiju, tj. bezvlade, i u vladavinu libertinizma, tj. razvratnog i raskalašenog ponašanja.

Nadalje, pravni kontekst hrvatskog ZSD-a dokazuje da on otvara Pandorinu kutiju i u svjetlu pravne zasade *lex posterior derogat legi priori*, odnosno da „kasniji zakon dokida prijašnji”. Jasno je da odredbe tog ZSD-a mogu u doglednoj budućnosti dovesti do, primjerice, petljanja u odredbe Obiteljskoga zakona, ali ne samo njega, čime bi se razotkrila krajnja namjera predlagača

⁴¹ Ratzinger, J., *Europa...*, nav. dj., str. 57.

takvog pravnog propisa. U tom smislu praktična odredba ZSD-a koja, među ostalim iznimkama, ističe da se ne smatra diskriminacijom „stavljanje u nepovoljniji položaj pri uređivanju prava i obveze iz obiteljskog odnosa kada je to određeno zakonom, a osobito u cilju zaštite prava i interesa djece, što mora biti opravdano legitimnom svrhom, zaštitom javnog morala, kao i pogodovanju braka u skladu s odredbama Obiteljskog zakona”,⁴² uopće ne pruža nikakvo jamstvo, nego dodatno potencira sumnju u ispravnost motiva predlagača takvog pravnog propisa.

Takav ZSD, koji cilja na praktično otklanjanje svih oblika diskriminacije u društvu, može se lako u budućnosti preobraziti u polugu za nepravednu diskriminaciju prema nekim općepoznatim etičkim zasadama postojećega ustavnog poretka. Bilo bi dobro kad bi bila riječ samo o puhanju na hladno. Poznavajući dosadašnju dinamiku i logiku takozvane sekularne religije, odnosno ideologije sekularizma koja svijet, društvo i čovjeka promatra u svjetlu izričitog protivljenja ovisnosti o transcendentnome Bogu, u budućnosti su otvorene sve opcije. Apsolutno negiranje bilo kakve ovisnosti o Bogu ostavlja i više od dojma da je temelj apsolutne bezuvjetnosti premješten iz jedinoga istinitoga i sigurnog sidrišta te da je presađen u nesigurnost i prevrtljivost ljudske (samo)volje.

Što se tiče političkoga konteksta tog pravnog propisa, valja reći sljedeće. Naime, s obzirom na ono što je već obrazloženo o vrijednosnom temelju jednakosti i na ono što je kritički rečeno o ZSD-u, nameće se zaključak da je takav *lex lata* još jedan u nizu gafova hrvatskoga zakonodavstva kojim se ispunjavaju takozvani europski kriteriji koje od Hrvatske nitko nije tražio. Naime, kad se zna popis zemalja⁴³ članica Vijeća Europe, koje su dosad potpisale i ratificirale *Protokol 12* o općoj zabrani diskriminacije uz europsku *Konvenciju za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda*, jasno je da takav pravni propis otkriva mnoge slabosti koje su povezane s pomanjkanjem političke samosvijesti i moralne odgovornosti hrvatskoga političkog establišmenta za opće dobro hrvatskoga društva. Jer dobrobit hrvatskoga društva ne čuva se pomoću makijavelističkog načela prema kojemu svrha opravdava sredstvo, koje se podmentnulo hrvatskoj javnosti u političkom opravdanju rijetko viđene saborske jednodušnosti u činu izglasavanja ZSD-a. To bi značilo da svrha ulaska Republike Hrvatske u Eu-

⁴² ZSD, članak 9. stavak 2. točka 10.

⁴³ Albanija, Armenija, Bosna i Hercegovina, Cipar, Gruzija, San Marino, Srbija, Crna Gora, Ukrajina, Makedonija, Andora, Luksemburg, Rumunjska, Španjolska, Nizozemska (do 20. listopada 2008.).

ropsku uniju opravdava takav *lex lata* kakav su, *nota bene*, dosad donijele samo Nizozemska i Finska, a ostale zemlje obrazlažu nedonošenje takvog zakona opasnostima koje odatle prijete. Prema tome, razlog zbog kojega ostale članice EU nisu donijele takav zakon nije njihova diskriminatorna volja, nego politička osviještenost i odgovornost za očuvanje osnovnih etičkih vrijednosti na kojima počiva demokratsko društvo i ustavni poredak.

Na kraju valja naglasiti da hrvatski Ustav sadržava uredbu koja ističe da je „obitelj pod posebnom zaštitom države”.⁴⁴ Stoga je neautentično deklarativno zauzimanje za brak i obitelj dok se (ne)hotimično sudjeluje u pripremi pravnoga terena za njihovo dodatno raslojavanje i relativiziranje. Takvim se postupcima potkopava etički temelj humanoga društva i ustavnoga poretka, a zajedno s tim relativizira se javni moral koji bi država ipak trebala štititi i promicati.

Summary

Tonči Matulić *

EQUALITY AND NON-DISCRIMINATION Values Underlying the Prevention of Discrimination

The author explores the meaning and significance of two conflicting concepts in the context of ethical and legal evaluation in society: equality and discrimination. In order to present materials systematically and logically, the paper is divided into five parts. In the first part the author explores the evaluative meaning of the concept of discrimination and delimits legal and illegal discrimination. On this basis, possibilities of egalitarianism and democracy as social models for the realisation of the principle of non-discrimination are analysed. In the second part the author presents important historical stages in the development of the idea of equality as the basic constitutional category ensuring the ethical basis of non-discrimination. In the third part the author discusses modern development of ethical views against discrimination, especially in the second half of the twentieth century, based on well-known international agreements and the Constitution

⁴⁴ URH, članak 61.

* Tonči Matulić, Ph. D., Professor, Catholic Faculty of Theology, University of Zagreb, Vlaška ulica 38, Zagreb

of the Republic of Croatia. The fourth part explores the ethical foundations of equality as a value preceding the constitutional order, whose beginnings can be traced back to the Christian understanding of man created in God's image. In this context special attention is paid to the relationship between the original Christian view of equality and philosophical translation of equality into the secular language necessary for the organization of state and society. Tensions arising in the process are critically elaborated in the light of democratic culture of public debate. In the last part of the article, the author gives a critical analysis of some aspects of the Croatian Law on the Prevention of Discrimination as the starting point of this article.

Key words: discrimination, principle of non-discrimination, equality, Christianity, human dignity, fundamental human rights, constitutional order, state, public morality, democratic culture.

Zusammenfassung

Tonči Matulić **

GLEICHHEIT UND NICHT-DISKRIMINIERUNG

Wertgrundlagen in der Bekämpfung der Diskriminierung

In diesem Beitrag untersucht und hinterfragt der Autor Sinn und Bedeutung der beiden Hauptbegriffe, die im Kontext ethischer und rechtliche Bewertungen in der Gesellschaft aufeinanderstoßen. Es handelt sich um die Begriffe der Diskriminierung und der Gleichheit. Zwecks klarerer Darstellung und logischer Systematisierung der Materie ist der Beitrag in fünf Teile eingeteilt. Im ersten Teil wird der Wertgehalt des Diskriminierungsbegriffes untersucht, wobei die Grenze zwischen gesetzlicher und gesetzwidriger Diskriminierung gezogen wird. Auf dieser Grundlage werden nachfolgend die Möglichkeiten des Egalitarismus und der Demokratie als gesellschaftlicher Modelle für die Durchsetzung des Nicht-Diskriminierungsprinzips beleuchtet. Im zweiten Teil schildert der Autor einige wichtige Kristallisierungsetappen in der Geschichte der Gleichheitsidee, die ja als tragende Verfassungskategorie fungiert und als solche die ethische Grundlage der Nicht-Diskriminierung gewährleistet. Im dritten Teil geht der Autor näher auf den

** Dr. Tonči Matulić, Professor an der Katolisch – Theologischen Fakultät in Zagreb, Vlaška ulica 38, Zagreb

modernen Reifeprozess des ethischen Antidiskriminierungs-Bewusstseins, insbesondere in der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts, ein, was durch Äußerungen und Standpunkte aus allgemein bekannten internationalen Verträgen sowie der Verfassung der Republik Kroatien begründet wird. Im vierten Teil untersucht der Autor die ethischen Grundlagen der Gleichheit als eines der Verfassungsordnung vorausgehenden Wertes, der im christlichen Verständnis vom Menschen als der als Ebenbild Gottes geschaffenen Person wurzelt. In diesem Zusammenhang liegt das besondere Augenmerk auf der Problematik der Beziehung zwischen dem ursprünglichen christlichen Verständnis der Gleichheit und ihrer philosophischen Übersetzung in die den Bedürfnissen der Einrichtung des modernen Staates und Gesellschaft dienende säkuläre Sprache. Die dabei regelmäßig auftretenden Spannungen behandelt der Autor vor dem Hintergrund der demokratischen Kultur öffentlicher Debatten. Im abschließenden fünften Teil des Beitrags unterbreitet der Autor eine kritische Analyse gewisser Aspekte des kroatischen Antidiskriminierungsgesetzes, das auch der unmittelbare Anlass für die Entstehung dieses Beitrags war.

Schlüsselwörter: Diskriminierung, Grundsatz der Nicht-Diskriminierung, Gleichheit, Christentum, Menschenwürde, Grundrechte, Verfassungsordnung, Staat, öffentliche Moral, demokratische Kultur.

